

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.162.3

ГУДЗЕНКО Олена

СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ПРО УКРАЇНУ
ТА УКРАЇНЦІВ: КЛЮЧ ДО УНИКНЕННЯ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ

У статті досліджено новочасну польську літературу крізь призму впливу на формування у читача образу українця та України. Відзначено, що міжнародний діалог реалізується на основі імагологічних образів, які притаманні кожній нації та наголошується на покликанні літератури нової доби перемогти стереотипізацію у сприйнятті образу Іншого.

Ключові слова: національний стереотип; етнообраз; художнє осмислення історії; польсько-українські стосунки; польська література.

Вступ. Дослідження національних стереотипів є одним із найважливіших шляхів до розуміння законів розвитку міжетнічних стосунків і способів коригування їх, що набуває особливої ваги на сучасному етапі побудови добросусідських стосунків між Україною та Польщею. Стереотип власне й відіграє роль вирішального чинника в створенні взаємного образу українців та поляків. Водночас стереотипізація дійсності суттєво опрощує складну та багатовимірну канву міжлюдських та міжнародних зв'язків. Накладання стереотипу (друкарський термін, монолітна друкована форма, копія з друкарського набору чи кліше для друку багатотиражних видань) на етнотип завжди є спрощенням реальності. Стереотипи, міцно вкорінені у суспільній свідомості і не схильні змінюватися у результаті досвіду.

Аналіз досліджень і публікацій. Образ України та українців в польській літературі та Польщі й поляків – в українській, стереотипи у сприйнятті етнообразів було ґрунтовно досліджено у працях таких українських та польських науковців як Г. Грабович, С. Радишевський, В. Мокрий, Д. Сосновська, Ю. Сілецький, Б. Лучко-Фіялковська, П. Дробняк, В. Пьотровський, С. Уліяш, Й. Савицька, О. Вознюк, В. Осадчий та ін.

Постановка проблеми. Новочасні наукові розвідки, зважаючи на драгливість тематики у суспільстві та актуальність її осмислення, все частіше озвучують проблемні питання реалізації національного стереотипу в художній творчості та, загалом, свідомості індивіда. Відстежити, чи трансформується витворений протягом століть національний стереотип і яким чином цей процес може відображати (та подекуди і долучатися до нього) література, є метою нашого дослідження.

Польсько-українські літературні стосунки варто розглядати лише за умови ретроспекції усієї їхньої історії, на чому наголошував Г. Грабович, і не з метою охопити всю літерату-

ру, а саме тому, що культурний обшир проблеми не можна описати за допомогою якогось одного літературного періоду: «справжні контури проступатимуть тільки з історичної перспективи» (Грабович, 1997).

Від найбільш ранніх виявів літературного звернення поляків до української тематики – описів регіону, у яких І. Франко добачає перші паростки «української школи»: «Ponoszą, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich z męstwa, z obyczajów i z innych spraw pocziwych» Бартоломея Папроцького і «Roxolania» Себастьяна Кльоновича, далі – текстів великої релігійної полеміки навколо Берестейської унії 1596 року, польської історичної романістики з її глорифікацією воєнного аспекту власного етнообразу і почасти неґацією Іншого як супротивника та ворога – до сьогодні оптика польського погляду на український світ рідко змінювалася аж так принципово. Зазначимо й основну причину цього: бінарна модель «свій» – «чужий» часто слугує в літературі для означення національної ідентичності, оскільки протиставлення образів Іншого робить більш виразними знакові риси свого етносу.

У соціологічному дослідженні, здійсненому на початку нового тисячоліття (Konieczna, 2001), польські науковці підкреслюють, що образ України та українців у Польщі сформувався в основному і головню під впливом історії, включаючи не тільки II Світову війну, але також і події, описані Генріком Сенкевичем у романі «Вогнем і мечем». Останнє десятиліття минулого століття, у якому і повстала сучасна незалежна держава Україна, безумовно, вплинули на створений вже образ, однак трансформації відбуваються дуже і дуже повільно. Нові риси образу України та українців повстали завдяючи специфічним контактам – торгівлі на базарах і залученню працівників «на чорно». Самі поляки відвідують Україну не надто охоче: за статистикою, протягом останнього десятиліття мину-

лого століття у сусідній державі побувало лише 11% опитаних. Натомість завдячуючи приїздам українців до Польщі кожен другий поляк мав можливість особисто поспілкуватися з громадянами України і скласти про них власне враження.

На підставі опитування зроблено висновок, що ставлення поляків до цього краю має передусім негативні риси. Україна найчастіше асоціюється з кривавими бійнями під час II Світової війни, а українці вважаються у Польщі народом нетолерантним, агресивним і нещадним до супротивника.

Є також другий аспект, що сягає корінням спільного досвіду польсько-українських контактів – базарного гондлю та українців у ролі низькокваліфікованої робочої сили: Україна постає краєм безладу, бідності та відсталості. Таке уявлення про Україну є більш поширеним серед польської молоді.

Образ України як держави в польському суспільстві є не дуже виразним. Поляки зовсім не мають уявлення про функціонування в цій країні парламентарної системи економіки чи організації праці. Єдина риса, про яку в поляків існує уявлення і згода, – це корупція і високий рівень злочинності (Konieczna, 2001).

Українців сприймають в Польщі через призму належності до кола східноєвропейських народів (разом із білорусами та росіянами), до яких поляки відчувають найменшу симпатію. Поляки мають також сильне відчуття несхожості та дистанції щодо українців. І більш сучасні дослідження польської масової свідомості підтверджують це (Кузьменко, 2010).

Р. Купідур (2014) помітив та відзначив цікавий аспект: дослідники звертаються до вивчення польських мотивів у творчості українських авторів різних епох нечасто. Водночас текстів, що містять аналіз образу українця у польській літературі, є досить багато. Пояснює це дослідник асиметричною природою польсько-українського культурного діалогу, в тому числі літературного, яку ще в 70-х роках минулого століття охарактеризував Г. Грабович (1997): українська література запозичає у польської літературні форми та норми, а натомість надає «матеріал» (наприклад, фольклор, місцевий колорит). Така теза є виявом, як дослідник сам для себе розв'язує відому дилему: «чи є Україна «культурною підмогою» для зміщаної європейської цивілізації, чи є від неї залежною, а все, що у ній вартісне, прищеплювалося Польщею» (Сосновська, 1997).

Дослідники (Сосновська, 1997) підкреслюють і значущість впливу літератури на формування образу Іншого: масово публіковані великим накладом книжки сприяли тому, що сили набрав стереотип українця як жадібного до крові фанатика, що послуговувався фашистськими

методами примітивного вбивці. А результат того, що польське суспільство десятиріччями виховувалося в антиукраїнському дусі, – у творчому засвоєнні нового досвіду й подальшій стереотипізації образу українця: «Після 1989 року той негативний візерунок доповнив новий досвід, що був результатом трансформації: відомості про дії в Польщі української мафії, злочинність, хоча вона й походить від бідності, відсталості і слабкості держави, суперечки про кладовища і пам'ятники, специфічні смаки українського суспільства, що виражали вірність і прихильність його до традиції УПА» (Stoczewska, 2011, с. 141).

Осмишуючи роль стереотипу в формуванні образу «Чужого», «Іншого», Д. Сосновська (1997) пояснює його вплив у мистецтві тим, що він або «жирує» на поганій літературі, або хорошу пристосовує до своїх простих правил: «Видатні твори, описуючи складні перипетії, розмаїття поглядів, або уникають стереотипу, або він спрощує їх». Твори масової літератури, другорядні, сильніше впливають на читача, бо, спираючись на людські упередження, промовляють до уяви.

Твори Жанни Слоньовської «Дім з вітражем» та Леся Белей і Лукаша Сатурчака «Асиметрична симетрія. Польові дослідження українсько-польських відносин» – це намагання озвучити болючі політичні історичні та культурні теми України, трансформуючи їх у живий літературний матеріал, і в цьому їх цінність.

Сильні репортажні тексти про Україну, що з'являються в Польщі в останнє десятиліття (а репортаж – жанр, до якого польський читач має велику прихильність ще з тих часів, коли за його документальною формою ховалася критика реалій доби): «Прийде Мордор і нас з'їсть, або Таємна історія слов'ян», «Тату з тризубом» Земовіта Щерека, «Вбити дракона. Українські революції» Катажини Квятковської-Москалевич, «Похорон різуну», «Сироп з полину» Павла Смоленського, – покликані зруйнувати цю сув'язь стереотипу і спраглого стереотипізації читача.

У «Прийде Мордор і нас з'їсть, або Таємна історія слов'ян» (сама назва твору відсилає нас до загальноприйнятих кліше) герой твору подорожує Україною – без мети і особливих зацікавлень, а З. Щерек від початку майстерно припасовує досвід знайомства з країною-сусідом до очікуваної кожним поляком картини:

Якась роздбована бруківка, якісь стіни непофарбованих будинків, час від часу – якась піддашшя. Я просто не міг в усе це повірити. Жодного шматка вуличного ліхтаря. Жодного освітленого вікна. Ні-чо-го. Неначе все на Землі вимерло, а все, що побудувала людина, зрівнялося з усім іншим, збудованим – що не кажи – Природою (Szczerek, 2013).

Опис території Іншого провадиться у контексті відсилання до дуалізації польського світу (Юрчук, 2016), яку постулював ще Сенкевич, означуючи територію Добра – Речі Посполитої та Зла – неконтрольованої стихії Дикого поля:

Я вийшов, сів на лавку спиною до Румунії та дивився прямо перед собою. Саме тут, – думав я, – починається простір, що діє звідси, від оцієї межі, до самого Владивостока, до Сахаліну, до Японії і Північної Кореї. Всього простору я уявити не міг. Повністю. Якщо Росію неможливо досягнути розумом, то її тушу – тим більше (Szczerek, 2013).

3. Щерек намаує й проблему, що більш гостро зазвучить у пізніших творах: надсучасного рабства й рабської залежності як атрибуту у сприйнятті українця поляком. Коріння його сягає витвореного польськими письменниками-романтиками міфу, який згодом і став основою аналізованого стереотипу. Цей стереотип служив польським політичним інтересам для припущення українців як народу і компрометації їх національно-визвольних змагань (Сосновська, 1997). Рабське узалежнення символізують автомобілі, що у автора асоціюються з автентичним транспортом українців – волами, покірними тваринами, що без спротиву тягнуть тяжку лямку:

А маршрутками були старі «мерседеси спринтери», «фіати дукато» або ж «фольксвагени транспортери». Вони були зовсім як тяглові воли: здоровенні, заплужені, – і розповзалися від постійного перевантаження. У деяких на боках було щось написано німецькою: то KREUZBERG KEBAB MUSTAFA, то WURST UND SCHINKEN GmbH. Виглядали автобусики так, ніби їх продали в ясір (Szczerek, 2013).

Українці на початку твору постають навіть не рабами, а чимось взагалі далеким від визначення «людина»: «...всю маршрутку, від стінки до стінки, ... заповнило рожеве людське м'ясо в заправній бавовняній тканині» (Szczerek, 2013). Що й не дивно, адже специфіка українсько-польських стосунків полягає в тому, що протягом довготривалого існування обох народів їх взаємодія розглядалася як взаємодія пана, хазяїна і його підданого, великого землевласника і звичайного селянина. У героя не виникає жалощів до змученого бідністю і нестачею українця, чому сприяє і польська текстуальність (наприклад, романи Ф.-Р. Гавронського), що презентує непривабливий образ України – дикого краю, деградуючої держави) – він безпристрасно обсервує дійсність: чужо йому, якщо не ворожу. Герой не ототожнює себе з-людиною-звідси. З боєм кричить йому українець: «А ти, мій, курва, польський друже, говориш мені, що весь цей час дивився на мене і моїх земляків, на всю мою країну – як на мавп у звіринці»? Повна від-

стороненість, як здається героєві, дозволяє об'єктивно досліджувати «варварську» місцевість і робити неупереджені висновки про звичаї, характери людей і навіть сепаратистські рухи, що розпочинають свою згубну діяльність на теренах України.

Читач, спраглий знайомого контексту, мав бути задоволений – тут і контрастне змалювання реалій світу Іншого («Я побачив тремтяче від холоду пекло. Людей, що йдуть навпомацки через морок, через безсенсовість, через відсутність форми. Все це повинно було бути жакли-вим. Людина не повинна жити в подібних місцях»), і залучення популярного міфу в сучасній його інтерпретації («Тут усе розмите, казав він, тут уже все один чорт: чи то Україна, чи то Росія, чи що завгодно. А відповідно – Мордор»), й історична ретроспекція («За брудними занавісками тягнулася Галичина. Тепер уже українська, а не польська. І виглядало все так, начебто я в'їхав на територію альтернативної історії власної країни. Але саме так воно насправді й було»), а також релігійні алюзії («Намальований на стіні церкви Ісус був чорнявим мов кавказець») (Szczerek, 2013).

Однак поступово сюжет набуває інших кон-турів, і під чужим небосхилом – «під зірками, які виглядали начебто хтось обстріляв чорне небо з калашнікова» (Szczerek, 2013) – герой несподівано чує істинне пояснення мети його хаотичного і завжди приправленого алкоголем і наркотичними речовинами руху по Україні – ту неприємну правду про себе, що здатна розбити шаблон і спробувати сконструювати нове сприйняття дійсності і самого себе: «Ви приїдете сюди, тому що в інших країнах над вами сміються. І вважають вас тим, чим ви вважаєте нас: відсталим задуп'ям, над яким можна постібатися і щодо якого можна відчутти вищість» (Szczerek, 2013). Міжнаціональний діалог реалізується на основі імагологічних образів (Вознюк, 2010). Вдалих сюжетний поворот тримає читача у постійній напрузі й шляхом апеляції до одвічних загальнолюдських цінностей змушує переосмислити ті образи, що завжди завбачливо підсовує спраглим стереотипізації т.зв. колективна пам'ять.

Новочасною спробою подолати розповсюджені стереотипи у сприйнятті українців поляками є й повість Барбари Космовської «Українка». Іванка, м'яка, наївна, мрійлива і беззастережно юна, їде до Варшави, і хоча є дипломованою і, безумовно, талановитою віолончелісткою, може влаштуватися працювати тільки прибиральницею (відомо, що слово «українка» у розмовній польській набуло значення «прибиральниця»). Твір побудовано на контрасті: ідеалізований, сентиментальний образ героїні, дещо «старозавітний» – як у Г. Квітки-Основ'яненка – і жор-

сткий столичний «польський світ». Конфлікт зумовлює трагічний фінал твору. Повість викликала значний резонанс у інтернет-спільноті – польські пані з так званого «вишуканого грона» відмовилися ототожнювати себе з рабовласниками нового часу і вбачати в самому існуванні сучасного рабства головну причину трагічної долі Іванки. Лунали закиди в слабкості характеру головної героїні, її «беззубості», невмінні «жити», постояти за себе. У одному з інтерв'ю авторка пояснює задум твору саме намаганням зруйнувати стереотип, нав'язаний багаторічною антиукраїнською пропагандою, що провадилася у польському суспільстві, і сьогодні призвела до упослідження українця у Польщі: «Якби героїнею мого роману була б, наприклад, така симпатична журналістка, як ви, котра досконало себе у Польщі почуває, то моя книжка б не була книжкою про стереотипи... Адже зло діється з тими людьми, котрі – незважаючи на свою освіту, талант, компетенції – змушені працювати у зовсім іншій ролі» (Космовська, 2013).

Письменниця також звертає увагу на аспект, що виразно постає і в польських соціологічних дослідженнях: стереотип українця в очах поляка є маловиразним і характеризується в основному надуживанням алкоголю та гостинністю. Часто українцеві також приписують релігійність. На протиположність до стереотипу українця – образ типового поляка є значно краще окресленим і має виразне позитивне забарвлення. Однак серед рис, що характеризують типового поляка і до яких існує найбільша прихильність опитаних, домінують надуживання алкоголю, гостинність і релігійність – ті самі ознаки, що були названі типовими для українців (Konieczna, 2001). Якби ми сіли і прочитали, говорить Б. Космовська, що ми думаємо один про одного, то виявилось б, що ми однакові – синькі брати і сестри (Космовська, 2013)...

Висновки. Стереотипи є питомою частиною суспільного процесу конструювання реальності. Люди часто несвідомо спрощують свої спостереження світу, і стереотипи виступають знаряддям, що досконало підходить для цього. Важливою характеристикою стереотипу є його стійкість. Однак нове століття, завдячуючи викликам, що постають перед людиною сучасної доби, просто змушене буде перекроїти мапу суспільних стереотипів, у тому числі й тих, що стосуються непростих, проте об'єктивно неунікних взаємин поляків та українців. Покликана це зробити також і література як важливий чинник суспільно-культурного процесу. Свідомий відхід від дуалізації польського світу, яку постулював ще Сенкевич, означаючи територію Добра – Речі Посполитої та Зла – неконтрольованої стихії Дикого поля, що подекуди проектується й на сучасну політичну мапу, відверта незаангажована політично розмова про причини і наслідки етнічних непорозумінь та

вміння вислухати Іншого, свідоме обрання дороги персонального гуманізму, що полягає в демонстрації страждань конкретних людей, а не націй чи етносів, створення позитивного образу українця в художньому тексті, хоча польське суспільство й не готове ще беззастережно його прийняти, – ключі до уникнення стереотипізації образу як регресивного чинника міжнаціональних культурних взаємин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Вознюк, О. (2010). Візія українця як Іншого у польському літературному дискурсі *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*, 16, 159-164.
- Грабович, Г. (1997). Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи. Г. Грабович. *До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка*. Київ. С. 138-169. Взято з <http://litopys.org.ua/hrabo/hr07.htm>
- Konieczna, J. (2001). *Polska – Ukraina: wzajemny wizerunek. Raport z badań*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Космовська, Б. (квітень 2013). Ми не можемо ставитися до сучасного покоління українців через призму історії, яка стосується наших прадідів. Українка зруйнує стереотипи про українок? Інтерв'ю. Розмовляла Яна Стемпневич *Польське радіо*. Взято з <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/137543>.
- Кузьменко, О. (2010). Стереотип України і українця в польській масовій свідомості (на основі повідомлень інтернет-форумів). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія “Культура і соціальні комунікації”, 2, 75-84.
- Kupidura, R. (2014). Stereotypizacja obrazu Polaków w literaturze Ukrainskiej na początku XX wieku z uwzględnieniem współczesnych reminiscencji. *Porównania*, 14, 189-205.
- Сосновська, Д. (1997). Стереотип України та українця. *Ї*, 10, 88-97. Взято з <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/sosnowska.htm>
- Stoczewska B. (2011). Wizerunek Ukrainca w polskiej myśli politycznej – perspektywa historyczna oraz współczesne odniesienia. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, LVIII, 1 Sectio G, 139-155.
- Szczerek, Z. (2013). *Przyjdzie Mordor i nas zje*. Korporacja Ha!Art. Взято з <https://woblink.com/ebook /przyjdzie-mordor-i-nas-zje-ziemowit-szczerek-17485>.
- Юрчук, О. (2016). «Українці versus поляки» – «поляки versus українці»: інсталяція національного стереотипу (за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба» та романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»). *Київські полоністичні студії*, XXVII, 275-284.

Е. ГУДЗЕНКО

СОВРЕМЕННАЯ ПОЛЬСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ОБ УКРАИНЕ И УКРАИНЦАХ: СПОСОБ ИЗБЕЖАТЬ СТЕРЕОТИПИЗАЦИИ

В статье исследована современная польская литература сквозь призму влияния на формирование у читателя образа украинца и Украины. Отмечено, что межнациональный диалог реализуется на основе имагологических образов, которые присущи каждой нации, и отмечается призывании литературы нового времени победить стереотипизации в восприятии образа Другого.

Ключевые слова: национальный стереотип, этнообраз, художественное осмысление истории, польско-украинские отношения, польская литература.

O. HUDZENKO

MODERN POLISH LITERATURE ON UKRAINE AND UKRAINIANS: THE KEY TO AVOIDING STEREOTYPING

The article deals with contemporary Polish literature through the prism of influence on the formation of the reader's image of a Ukrainian and Ukraine. The interethnic dialogue is noted to be realized on the basis of imagological images that are immanent to each nation and to emphasize the vocation of literature of the new age to overcome stereotyping in the perception of the image of the Other.

Key words: national stereotype, ethnic image, artistic interpretation of history, Polish-Ukrainian relations, Polish literature.

O. HUDZENKO

MODERN POLISH LITERATURE ON UKRAINE AND UKRAINIANS: THE KEY TO AVOIDING STEREOTYPING

The first part of the article is a reflection of the studies of the Polish-Ukrainian cultural dialogue, which, of course, also concerns fiction. The author

shows that a generally vague attitude towards the Ukrainians was formed in Polish society at the beginning of the 21st century, which was due to a number of various reasons – historical, political, sociocultural ones. In a sociological study of the beginning of the millennium, Polish scholars emphasize that the modern image of Ukraine and Ukrainians in Poland was shaped mainly by the influence of history, including not only World War II, but also the events described by Henryk Sienkiewicz in his novel “With Fire and Sword”. The last decade of the previous century, in which the modern independent state of Ukraine arose, as well as the visits of Ukrainians to Poland, undoubtedly influenced the already made image, but transformations are taking place little by little.

Stereotypes appear to be a part of the social process of constructing reality. People are inclined to unconscious simplification of observing the world, and stereotypes are the perfect means for that. The new century, due to the challenges faced by a man of the modern age, will have to redraw the map of social stereotypes, including those related to the complicated but objectively inevitable relations between the Poles and Ukrainians. Literature, being an important factor in the sociocultural process, is also intended to do the same. A conscious departure from the dualization of the Polish world, what Sienkiewicz postulated about, meaning the territory of the Good – The Polish-Lithuanian Commonwealth and the Evil – the uncrowned element of the Wild Fields, which is sometimes projected onto the modern political map, a frank, unbiased political discussion of the causes and effects of ethnic misunderstandings and the ability to listen to the Other, creation of a positive image of a Ukrainian in fiction, although the Polish society is not ready to accept it unconditionally, are the keys to avoiding stereotyping of the image as a regressive factor of the international cultural relations.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2018

УДК: 82:165.612(045)

ДАНИЛІНА Олена, ЧУХЛІБ Тетяна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАНЬ УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНОМУ ПОБУТІ Й БЕЛЕТРИСТИЦІ

У статті здійснено аналіз побутування традиційних вірувань українців та їхньої трансформації на матеріалі публікацій у періодичних виданнях та художніх текстів українських письменників.

Серед традиційних вірувань розглянуто побутування християнських і космогонічних уявлень українців, простежено трансформацію віри українців у силу слова, магію, особливих людей і людські взаємини; відзначено важливе місце вірувань в прикмети, силу чарів та замовлянь; акцентовано на вагомості у повсякденному житті вірувань, пов'язаних із вагітністю, народженням і доглядом дитини.

Ключові слова: вірування; традиція; релігія; магія; культура; побут; сучасність.